

CHARLES LEWINSKY GERRON

Román

slavný režisér,
terezínské ghetto
a děsivá volba

MLADÁ FRONTA

CHARLES LEWINSKY
GERRON

Román

MLADÁ FRONTA

Charles Lewinsky

Gerron

Román

Vydání knihy podpořila švýcarská
kulturní nadace Pro Helvetia.

Copyright © 2011 Nagel & Kimche im Carl Hanser Verlag München
Czech edition © Mladá fronta, 2015
Translation © Eva Pátková, 2015

*Pro nejlepší čtenářku, jakou si autor může přát:
mou dceru Tamar*

Byl na mě milý, a toho se bojím. Nerozkřikl se na mě, což by bylo normální, nýbrž byl zdvořilý. Tón řeči, jako by mi vykal.

Nevykal mi, to by ho ani nenapadlo, ale znal mé jméno. „Ty, Gerrone,“ řekl mi, a ne: „Ty, Žide.“

Je nebezpečné, když člověk jako Rahm zná tvoje jméno.

„Ty, Gerrone,“ řekl, „mám pro tebe úkol. Natočíš pro mě film.“

Film.

Nejdřív jsem si pomyslel, že chce něco pro sebe, film o něm samém. Milující otec Karl Rahm se svými třemi dětičkami. Pan obersturmführer převlečený za člověka. Něco na ten způsob. Co by mohl poslat své rodině v Klosterneuburgu.

Ano, víme, kolik má dětí. Víme, odkud pochází. Víme o něm všechno. Jako vědí ubozí hříšníci všechno o Bohu. Nebo o ďáblu.

Ufa, to mi vyprávěl Otto, každý rok natočí film ke slávě Josepha Goebbelse. Vždycky na jeho narozeniny. Pošlou mu jednu z hvězd, například Rühmanna, který podnikne něco roztomilého s Goebbelsovými dětmi, a tím se dobře zapíší u pana ministra propagandy.

Představoval jsem si, že něco podobného teď chce i Rahm. To by nebyl problém. Zejména ne v mé situaci.

Ale Rahm myslí na něco většího. Pan obersturmführer má jiné plány.

„Dobře poslouchej, Gerrone,“ začal. „Kdysi jsem viděl jeden tvůj film. Už nevím, jak se jmenoval, ale líbil se mi. Něco umíš. To je to pěkné na Terezíně: Je tu spousta lidí, kteří něco umějí. Vždyť vy hrajete i divadlo a tak. A já teď zkrátka chci film.“

Pak mi vyprávěl, jaký film to má být.

Jsem zděšený. Muselo to na mně být vidět, ale on na to nereagoval. Protože s mým zděšením počítal. Nebo mu to bylo jedno. Ve tvářích, jako je jeho, neumím číst.

„Už dřív jsme v tomto směru něco zkusili,“ vykládal, „ale nepovedlo se to. Byl jsem velmi nespokojený. Lidi, co to zvorali, už tu nejsou.“

Do Osvětimi vždycky jede další vlak.

„Teď jsi na řadě ty,“ vysvětlil mi Rahm. Ještě pořád přívětivě. Jeho hlas je ještě pořád přívětivý. „Když my dva budeme mít štěstí, tak z toho tentokrát vzejde něco pořádného. Je to tak, Gerrone?“

„Musím si to rozmyslet,“ řekl jsem. Rahmovi! Eppstein, který tu byl z židovské rady starších také pozvaný, spolkl vylekané zasténání. Žid nemá co odmlouvat. Zejména tehdy ne, když si něco přeje velitel tábora. Esesák,

který mě sem přivedl, se už napřahoval k ráně. Jeho ruku jsem neviděl, jen ucítil ten pohyb. Stojí-li člověk v pozoru, neotáčí se. Ne v úřadovně velitele tábora. Rána už byla na cestě, ale Rahm mávl zamítavě rukou.

„Je to umělec,“ vysvětlil. Ještě pořád se tvářil jako přívětivý strýček. „Potřebuje inspiraci. To je v pořádku, Gerrone,“ obrátil se ke mně. „Dávám ti tři dny. K přemýšlení. Aby ten film měl úspěch. A ne abych musel ještě jednou být s někým nespokojený. Tři dny, Gerrone.“

Rány jsem pak přece jen dostal. Přede dveřmi Rahmovy úřadovny. Esesák mě udeřil do tváře, jak to většinou dělají. Ale ne plnou silou. Ještě mě potřebují.

Kdyby člověk věděl, jak to skončí, chtělo by se mu vůbec začínat? Neomotal by si pupeční šňůru kolem krku, aby se uškrtil dřív, než se dostane na vzduch? Nenašel by prostředky, aby vůbec nemusel jít na start v závodě, který už předem prohrál?

Vyprávěli mi o dítěti, které se – ještě před naším příchodem – narodilo ve vlaku z Amsterdamu do Westerborku a pro které dal Gemmeker zavolat nejlepší lékaře z města. Ošetřovatelku kojenců, která kdysi vyměňovala plínky dokonce pravé korunní princezně. Matka ostatně ještě v den svého příjezdu sem pokračovala dál na východ. Tím nepřístojným porodem uvedla do zmatku čísla na seznamu o transportu, a aby to napravila, směla hned doplnit jiný seznam.

Ve Westerborku panoval jiný druh šílenství než tady v Terezíně. Ale i to mělo metodu. Aby mohli poslat člověka do Osvětimi jako plně započitatelnou lidskou jednotku, musí mu být půl roku.

To dítě z vlaku: Chtělo by se narodit, kdyby vědělo, že jeho pečlivě opatrované dětství potrvá právě jen půl roku? Plus tři dny jízdy vlakem? Jistěže ne.

Existuje legenda, kterou mi vyprávěl můj dědeček Emil Riese a každou větu přitom halil do oblaku doutníkového dýmu. Miloval jsem dědečkovy fantastické příběhy stejně, jako je nenáviděl můj otec, zapřísnělý zastánce racionality.

Bylo to tak: Když se stvoří člověk – dědeček mi nevysvětlil, jak se to děje, a já nebyl ještě ve věku, kdy se na to ptáme –, když tedy člověk začne být člověkem, pak už ví všechno, co lze vědět, všechno, co stojí v chytřích knihách, ale i věci, které ještě nikdo neobjevil. Zná události z minulosti a ví, co se ještě všechno stane venku ve světě i uvnitř v jeho vlastním

životě. Ale krátce předtím, než se narodí – také to, jak to v detailu probíhá, bylo pro mě tenkrát ještě záhadou –, přijde anděl a ukazováčkem ho ťukne do čela. Pink. Ten nový člověk pak zapomene všechno, co už vlastně věděl. Když pak přijde na svět, vyprávěl dědeček, pamatuje si už jen to, že se nahoře do sebe něco vcucává a dole ze sebe něco vytlačuje. Smál jsem se a dědeček vyplnil přestávku bafáním doutníku. Efektivní vypravěčská technika, která člověku umožňuje lépe uplatnit pointu. Později jsem ji sám využil na jevišti.

Jenom Židé, pokračoval dědeček, jsou dost chytrí, a když přijde anděl, pootočí hlavu. Jeho prst se pak nedotkne čela, ale jenom špičky nosu. Židé sice zapomenou hodně z toho, co už věděli, ale ne všechno. Proto, vysvětloval dědeček, jsme my Židé chytřejší než ostatní lidé a proto máme křivé nosy. Vysvětlení, na které nepřišel ani antisemitský plátek *Der Stürmer*.

Tatínek u toho tenkrát nebyl. Jinak by příběh přerušil ještě před koncem a dědečka by napomenul: „Nevyprávěj chlapci takovéhle věci! A vůbec, ten doutníkový kouř, to nemůže být pro dítě zdravé.“

Staromódní byt v Händelově ulici byl vždycky plný dýmu. „Já smím,“ nedal se dědeček. „Když je člověk vdovec, smí všechno.“

Kdyby se byl můj anděl se svým ťuknutím u mě nestrefil a já bych svůj život od počátku znal i se všemi jeho mizernými epizodami a s jeho ještě mizernějším koncem, jako známe divadelní hru, když dočteme text – přesto bych býval chtěl svou roli hrát. Protože text ještě není inscenace. Svoje vědění bych pojal jako první návrh, jako něco, o čem se během zkoušek ještě pořád může diskutovat a co se může změnit. A pokud jde o ty opravdu nepříjemné pasáže: ty vyškrtnout až k dalšímu výstupu.

Ne, já bych se byl v matčině břiše křečovitě nedržel, mě by na svět nemuseli tahat násilím. Já bych to chtěl zkusit. Poháněn nerozumnou důvěrou ve vlastní tvořivost.

V letech, kdy jsem byl slavný, jsem vždycky čas od času musel zodpovědět dotazy o své osobě, ať pro nějaké noviny nebo pro obrázkový časopis. Skoro vždycky se objevila otázka: *Co je vaše největší chyba?* Já pak napsal, co se v takovém případě píše: *Netrpělivost* nebo *Nedokázu odolat sladkostí*. Ale vlastně tam mělo stát: *Má největší chyba? Věřím v inscenovatelnost světa.*

Olga mi padla kolem krku. Jako maminka tenkrát, když jsem přijel z fronty na dovolenou. Ne každý, kdo je objedнан k Rahmovi, se také vrátí.

„Díky Bohu,“ vydechla. Olga není člověk, který se modlí, žádný z nás se nemodlí, ale tohle bylo víc než pouhá floskule. „Schovala jsem ti kousek chleba,“ řekla mi. Pokoušel jsem se ho jíst úplně pomalu, ale pak jsem ho stejně zhltnul.

Olga se mě na nic neptala. Sedla si mi na klín a hlavu mi položila na prsa. Její vlasy pořád voní jako čerstvě umyté. Nevím, jak to dělá, tady v ghettu.

Hledal jsem správná slova a nenašel je. Neexistují žádná správná slova. Vyprávěl jsem jí, co se po mně chce, a i ona se polekala. Ne kvůli filmu, ale že jsem oponoval Rahmovi.

„Ty ses zbláznil,“ zhrozila se.

Možná ano. Občas dělám věci, pro které musí mít člověk odvalu. A já přece vůbec nejsem statečný člověk. Jen si ještě pořád myslím – a přitom jsem se skutečně musel naučit, že to tak není –, ještě pořád si myslím, že člověk může věci ovlivnit.

Dokonce i u Rahma

„Mám tři dny čas,“ vysvětlil jsem, „ale vím už teď, co mu musím odpovédět.“

„Víme to oba,“ ujistila mě Olga. „Ano, pane obersturmführere,‘ bude znít tvoje odpověď.‘ Samozřejmě, pane obersturmführere. Podle rozkazu, pane obersturmführere.“

„Já ten film nemůžu dělat.“

„Člověk může všechno. Taky jsi vystupoval v Ellecomu.“

To nebylo fér, že mi to připomněla. Byl to nejstrašnější den mého života.

Jeden z nejstrašnějších dnů.

Pak jsme dlouho mlčeli. Je dobré mlčet s Olgou.

Otevřeným oknem vnikl dovnitř závan zápachu. Nebo tu už byl celou tu dobu a já si ho jen nevším. Člověk si zvykne na všechno.

Člověk může udělat všechno.

„Ale ne tenhle film,“ řekl jsem Olze. „Po zbytek svého života bych se za něj musel stydět.“

„Jak dlouhý bude zbytek tvého života, pokud odmítneš?“ Olga nechozí kolem horké kaše.

„Budeš mnou opovrhovat.“

„Jsou horší věci než pohrdání.“

Pořád se objevují ještě horší věci. Otřepaná pravda našeho století. Světová válka? Drobné prstokladové cvičení. Stát, který se rozpadá? Pouhá přestavba jeviště pro opravdu velké výjevy. Nacisté a všechny jejich zákony? Také jen takové zahřívací kolečko. Vrchol teprve přijde. Úplně nakonec. Jako v kině. Nech se překvapit.

„Jak dlouho trvá, než je takový film hotový?“ chtěla vědět Olga. „Opravdu úplně hotový?“

„Tři měsíce. Nejméně. Práce s natáčením je to nejmenší. Ale předtím se musí napsat scénář a pak se musí stříhat...“

„Za tři měsíce může být po válce,“ nadhodila.

„Nejsem člověk, který by tohle dokázal,“ řekl jsem.

„Máš tři dny.“ Olga vstala. „Měl bys je využít, abys zjistil, jaký člověk jsi doopravdy.“

Pak mě nechala o samotě.

Já. Naroděn 11. května 1897 v Berlíně. V téže bytě, v němž jsem pak strávil dětství: Klopstockova ulice 19, pár domů od nádraží Tiergarten. V kuchyni, směrem dozadu, bylo slyšet rachocení a pískání vlaků městské dráhy. Když silně foukal západní vítr – to vždycky znamenalo velké pozdvižení –, musela se rychle zavřít okna před kouřem lokomotiv. Jinak bylo všechno jídlo cítit železnicí.

Domnívám se, že byt pro nás našel dědeček. Chtěl, aby mu jeho dcera i jako vdaná žena byla nablízku. Moje matka se jmenovala Toni, tedy Antonia.

Její rodiče, Rieseovi, si přáli, aby příští generace učinila definitivní krok od střední buržoazie k buržoazii velké. Proto stál v našem pokoji klavír. Pokus dopřát mi hudební vzdělání odpovídající tomuto přání rodiče dost brzy vzdali. Měl jsem sice dobrý sluch, ale obě ruce levé. Naštěstí je nikdy nenapadlo, aby mě místo toho poslali k učiteli zpěvu. S výukou jako v běžné škole bych nikdy kariéru neudělal.

Maminka zůstala po celý život dcerou z lepší rodiny. Po škole ji strčili na rok do penzionátu, ne přímo do Švýcarska, to si přece jen nemohli dovolit, ale aspoň do Bad Dürkheimu na vinné stezce. Odtamtud si přivezla neměnný repertoár gest a postojů. Rádoby herečka, která se dala vyškolit provinčními hrdiny. Když se smála, držela si ruku před ústy

a v hrané stydlivosti nakláněla hlavu na stranu; když tleskala, dělala to jen špičkami prstů. Vtloukli jí do hlavy, že není dost fajnové tleskat dlaněmi.

Ale ta nejdůležitější poučka, kterou ji naučili pro celý život, zněla: „Muži nemají rádi chytré ženy.“ A tak maminka svou inteligenci skrývala. Jako se pupínek na čele dá skrýt pod obratně naondulovanou loknou. Předstírala naivku. Nedala na sobě znát, že tatínkovy hlasitě pronášené pravdy v podstatě nebere vážně. Oba vedli velmi šťastné manželství.

Tatínek vyrostl ve východním Braniborsku, ve vesnici s mlýny, která se jmenovala Kriescht. Jako šestnáctiletý přišel do Berlína. Byl to exodus, který uměl líčit tak dramaticky, jako by musel přeplavat vody plné žraloků a překonat sněhem zaváté hory. Našel práci v oděvním podniku mého dědečka, v Lipské ulici 72, a později se oženil s jeho jedinou dcerou.

Firma *Emil Riese, zhotovování novinek v dámském a dětském oblékání, věšáky na obleky, halenky, spodničky, kapesníky a zástěry* – zarámovaný zakládací inzerát nám visel v předsíni a já se jej naučil nazpaměť, jako jsem se naučil nazpaměť všechno psané – se brzy změnila na Riese & Gerson a posléze, když dědeček zestárl, na Max Gerson & Cie. Přičemž *Compagnie* ve skutečnosti nikdy neexistovala. Ale firemnímu štítu propůjčovala impozantní charakter.

Firma. U nás doma to byl magický pojem. Když mě otec kvůli nějakému dětskému poklesku potrestal neúměrně přísně a já si se vzlykáním stěžoval matce, stačilo, aby řekla: „On má právě potíže ve firmě,“ což mě sice neutěšilo, ale svět byl hned zas v pořádku. Také se stávalo, a opět to jakýmsi tajuplným způsobem souviselo s firmou, že tatínek uprostřed týdne přinesl domů kousek takzvaného stromového dortu. Ten se pak musel na místě sníst – se šlehačkou! To mohla maminka protestovat, jak chtěla, že se tím chlapci jen kazí chuť k jídlu. Proti firmě nic nezmohla.

Nejkrásnější bylo, když jsem směl tatínka doprovodit do kanceláří v Lipské ulici. Vlastní krejčovské práce se zadávaly mistrům zprostředkovatelům a vykonávala je neviditelná armáda domácích dělnic na severu Berlína. Ale o poschodí výš byl sklad látek a hotového zboží. Labyrint z regálů, kde se dalo báječně hrát na schovávanou.

Možná že ten podnik ještě stále existuje. Člověk tak snadno zapomíná, že život jde dál. Ale pokud ta firma opravdu ještě existuje, určitě se už nejmenuje Gerson & Cie.

Sedím na houpacím koni. Jsem malý a dosáhnou na podlahu, jen když natáhnu nohy. Houpu se a houpu. Můj koník pokaždé sklouzne o kousek dál dopředu, až narazí do stěny. Potom se nedostanu dál a upřeně zírám na tu překážku. Na tapetě pochoduji v řadě trpaslíci. Místo pušek mají na ramenou květiny. Nahánějí mi strach. Dávám se do pláče.

To je moje nejranější vzpomínka.

Po chvíli přijde maminka – ale už není vzpomínka, to mi vyprávěli – a chce mě i s koníkem obrátit. Abych zas mohl jet dál, napříč dětským pokojem. Pláču hlasitěji a tluču kolem sebe. Nesmí mi otočit koně, nikdo to nesmí. Smí ho jediné odtáhnout až na druhou stranu pokoje. Pak se zas začnu houpat, stejným směrem jako předtím. Až se znovu dostanu ke stěně. A dám se do pláče.

„Udělals to dvacetkrát za den.“ Když maminka ten příběh vypráví, vždycky mi ukazováčkem ťukne na čelo. „Tys měl vždycky tvrdou hlavu.“

Když jsme opustili Berlín, zůstal houpací kůň na půdě v Klopstockově ulici. Pravděpodobně tam stojí dodnes. Bytu se zmocnil zasloužilý straník, a ten děti nemá.

Náš domovník Heitzendorff. Který kladl tak velký důraz na dvojité ef na konci jména, že mu nikdo neřekl jinak než Efef. Jeho žena občas pomáhala mamince při úklidu a lze si snadno představit, že teď, když jí ten nábytek patří, jej oprašuje s ještě větší péčí. Tatínkovy obleky, které zůstaly viset ve skříni, budou tlustému Efef ovšem malé.

Houpací kůň byl starý a vypadal, jako by ani nikdy nebyl nový. Bílá barva zežloutla. „Právě na to můžeš být hrdý,“ utěšoval mě tatínek. „To je obzvlášť vznešená rasa. Jmenuje se izabela.“ A tak jsem byl hrdý, protože tatínek, to jsem si tenkrát ještě myslel, věděl všechno a nikdy se nemýlil.

Už si nevzpomínám, proč jsme se za mnoho let – musel jsem tehdy už chodit do školy – ještě jednou k tomu tématu vrátili. Možná že maminka zas jednou vyprávěla tu starou historku o houpacím koni.

„Neobelhal jsem tě,“ řekl tatínek. „Byl to skutečně bělouš izabela.“ A vytáhl Meyerův konverzační lexikon ze skleněné vitríny. V těch mnoha svazcích se dala nalézt odpověď na všechno, o tom byl tatínek skálopevně přesvědčený. Jenom se musela otázka správně položit. O volných večerech si v lexikonu čítával jako jiní lidé v románu. Teď nalistoval heslo o španělské královně Isabelle a já je musel přečíst nahlas. Tatínek byl jen obyčejný výrobce konfekce, ale rád si hrál na učitele. Královna, předčítal

jsem, přísahala, že si spodní košili nevymění tak dlouho, dokud její manžel nedobude nějaké nepřátelské město, už nevím které, a když hradby konečně padly, nebyla její košile už bílá, nýbrž žlutá.

Nesouhlasí! napsal bych dnes na okraj červeným inkoustem. Bílé košile, když se nosí příliš dlouho, nezežloutnou, nýbrž zešednou. V tom se vyznám.

Že jsem chtěl jezdit pořád stejným směrem, to si maminka vysvětlovala mou vrozenou tvrdohlavostí. Ale tak to nebylo. Musel jsem skrývat něco trapného. Můj dřevěný bělouš izabela byl jednooký. Vlevo a vpravo měl na hlavě přilepené půlky chalcedonu, či „kacedonu“, jak jsme my chlapci těm kuličkám s černými skvrnkami říkali. Ale levé oko můj houpací kůň ztratil. To byl důvod, proč jsem jako tříletý či čtyřletý brekem a pěstičkami bojoval za to, aby kůň běhal jenom jedním směrem. Před pozorovatelem, a o to mi šlo, muselo slepé oko zůstat skryté. Jinak by si někdo mohl všimnout, že to nebyl žádný opravdový kůň.

Jako chlapec jsem byl vytáhlý a hubený. „Takhle rychle roste jen plevel,“ říkával tatínek.

Existuje, ne, existovala fotografie pořízená o mých třináctých narozeninách. Tehdy stojím ve fotografickém ateliéru před nařasenou portiérou. Ještě si vzpomínám na její tmavě zelenou barvu. Na sobě mám oblek, svůj první. Pravděpodobně měly být nové dlouhé kalhoty zachyceny pro věčnost stejně jako já sám.

Dole vpravo na paspartě, která rámovala obraz, stálo vytlačenými zlatými písmeny *Portrétní ateliér Alphons Tiedeke, Friedrichova ulice 78*. Ale ten, kdo mě fotografoval, nemohl být sám pan Tiedeke. Kolem mě pobíhal mladík v bílém malířském plášti. Chtěl, abych mu pózoval, ale s žádnou z mých póz nebyl spokojený. Nakonec přivlekl křeslo, jaké se vytahuje ze skladu divadla, když se má vybavit nábytkem rytířský zámek. Měl jsem se opírat o opěradlo, bude to vypadat elegantně a nonšalantně. Jenomže já byl už tenkrát ve třinácti tak vytáhlý, že moje paže v rovné poloze nedosáhla až dolů k opěradlu. A tak na obraze stojím s rameny nakřivo. Nakláním se na stranu, jako by mi něco upadlo a já se nenápadně snažil po tom hmatat. Foto stálo mnoho let v rámečku na maminičině toaletním stolku.

Ještě později je vzala s sebou do Holandska. Bylo v jejím kufru, když ji pak transportovali dál.

Od onoho dne jsem se chtěl stát fotografem. Asistent pana Tiedeka na mě udělal dojem nejen svým oblečením – ozdobný kapesníček, který mu ležérně vyčníval z náprsní kapsičky malířského pláště, byl, jak odborně poznamenal tatínek, z pravého japonského hedvábí –, nýbrž hlavně tím, že se mnou mohl hýbat jako nějakou loutkou. To bylo poprvé, že jsem zažil cosi na způsob režijní práce.

Sám jsem si vyrobil fotoaparát. Byla to kuchyňská židle, na jejíž opěradlo jsem připevnil krabici od bot, natřenou černou barvou, a staré plátno na žehlení, pod které jsem se schoval, abych mohl dělat snímky. Byl jsem dvorní fotograf Gerson a můj kamarád ze školy a nejlepší přítel Kalle představoval Jeho Veličenstvo císaře a dal se ode mne vyfotografovat. Kalle se podílel na každé hře, kterou jsem vymyslel. Pokud v ní mohl být někým vznešeným. Jednou, když jsme si navzdory zákazu hráli se zápalkami, byl císařem Neronem a příšerně zpíval, zatímco já podpaloval Řím.

Dávali jsme přednost hrám, kde šlo o to, něco si vymýšlet, a vyhýbali jsme se sportovním aktivitám, jako byli třeba lupiči a policajti. Při běhu mi vždycky začaly překážet moje příliš dlouhé nohy. Zakopával jsem sám o sebe. Kalle měl něco s plícemi, a byl proto osvobozen z tělocviku. Pravděpodobně by jednou umřel na tuberkulózu. Pokud by žil dostatečně dlouho.

Ve škole bychom bývali rádi seděli spolu v jedné lavici. Ale zasedací pořádek se přísně řídil podle dosažených známek. Místo úplně vpravo v první řadě bylo vyhrazeno premiantovi, což byl v naší třídě milý kluk a vůbec žádný šplhoun. Moje lavice byla někde uprostřed a Kalle seděl úplně vzadu. Hrozilo, že nepostoupí ze sekundy do tercie, ovšem u něho to hrozilo každý rok. Že to pokaždé zvládl s odřenýma ušima, souviselo spíš se soucitem kantorů než s jeho školními výkony.

Fotografování pro mě již brzy ztratilo půvab. Napadalo mě příliš málo pozic, do nichž bych mohl svůj model naaranžovat. Císař Kalle mě vyznamenal posledním řádem a pak jsme kameru přebudovali na teleskop a inspirování Halleyovou kometou objevili jsme mnoho nových nebeských těles.

Při pohledu zpět mi připadá neuvěřitelné, jak dětinští jsme tenkrát ještě byli. A to roku 1910, jen čtyři roky předtím, než nás všechny přes noc prohlásili za dospělé a poslali do války. Na fotografii v novém obleku ještě nic netuším o tom, co mě čeká. Stojím tam vytáhlý a hubený. Nikdo nemohl tušit, že už brzy budu velice tlustý.

A vůbec: Kalle.

Mně nepřipadal nemocný. Od maminky, která se trvale trápila se svým přecitlivělým žaludkem, jsem věděl, jak to má vypadat, když někdo není zdravý: Člověk si lehne do postele a mluví jen zcela tichým hlasem. Kalle ze sebe vyrážel ten nejhlasitější smích, jaký jsem kdy slyšel. Ještě hlasitější než smích ožralého Emila Janningse. Uslyšel jsem ten smích hned při našem prvním setkání, když jsme jako novopečení primáni nesměle vešli do gymnazijního dvora. Tatínek mi zeleno-bílou studentskou čepici koupil o číslo větší, protože mi prý hlava ještě poroste. Protože mi současně dali ostříhat vlasy nakrátko jako na vojně, padala mi čepice přes uši. Kalle mě zahlédl, zarazil se a pak se mohl smíchy potrhát. Což u něho bylo víc než floskule, skutečně to tak vypadalo. Začal totiž lapat po dechu a dával se. U jeho záchvatů veselí měl člověk beztak vždycky dojem, že se Kalle vzápětí pozvrací.

Co ho při našem prvním setkání rozveselilo tak, že se až dusil, nebyl můj směšný vzhled, nýbrž to, že na tom byl stejně jako já. Také jemu obstaral otec příliš velkou čepici, vycházeje z úplně stejné předvídavé úvahy. Také jemu ostříhali vlasy nakrátko podle tehdejšího obvyklého pedagogického iniciačního rituálu. Protože já, do výšky ženoucí býlí, byl o hlavu větší než on, museli jsme spolu vypadat jako opravdu směšná dvojice.

Od toho dne jsme byli kamarádi.

Ve skutečnosti se jmenoval Karl-Heinz. Když jsme v první hodině museli uvádět svá jména do třídní knihy, velice zdůrazňoval, že se jeho jméno nemá psát dohromady.

Náš třídní ho pak, kdykoli ho vyvolával, ještě celý rok oslovoval: „Spojovníku!“

V Amstrodamu jsem jednou zažil, jak právě spojovník někomu zachránil život. Aspoň načas. Ten člověk už byl na seznamu, ale protože mohl prokázat, že to z úředního hlediska nebylo korektní, poslali do transportu místo něho někoho jiného.

Nikdy mi nepřipadlo na mysl, že by Kallova nemoc mohla být vážná. No ano, kašlal a z tělocviku byl osvobozený – což jsem mu záviděl –, ale seznámili jsme se ve věku, kdy nám věci, jaké byly, připadaly jako dané od přírody a nezměnitelné. Kalle byl Kalle a Kurt byl Kurt.

Kallův otec byl soukromý učenec. Já si pod tím vždycky představoval cosi jako doktora Fausta, který tráví noci v laboratoři. Když jsem se s ním nakonec seznámil, byl to jenom přívětivý, duchem nepřítomný člověk,

oblečený ještě v poledne do županu. A při čtení ho nikdo nesměl rušit. Nikdy jsem nezjistil, jakým vědním oborem se zabýval. Muselo to nějak souviset s hudbou. Jednou vyprávěl něco o tajných poselstvích, která lze najít v partiturách Johanna Sebastiana Bacha. Byl to zřejmě zcela neškodný snílek. Který si mohl dovolit, aby se celý život věnoval svému koníčku.

Na rozdíl od mého vychovatelsky přehorlivého otce očekával od syna jen jedno, totiž aby ho pokud možno nerušil. Když jsme v Kallově pokoji chtěli dobývat Troju – já jako Achilles, Kalle jako král Menelaos –, pak jsme si předtím v kuchyni obstarali dostatečnou menáž a mohli si být jisti, že nás celé hodiny nikdo nebude rušit.

Kalle byl ten nejradostnější člověk, jakého jsem kdy poznal. Jeho smích byl tak nakažlivý, že jím jednou odzbrojil dokonce i tlustého Efefa, který své domovnické povinnosti bral s vojenskou vážností. Něco jsme vyvedli, už nevím, co to bylo, a Heitzendorff nás načapal. Hned začal hrozit krutými následky. Načež se Kalle začal chichotat. U každého jiného by to Efef považoval za urážku svého majestátu vyžadující zostření trestu, ale místo toho se mu jeho služební knír začal cukat a stalo se něco neslýchaného: Heitzendorff, ta ztělesněná přísnost, se smál s ním, a my dva uličníci jsme nakonec unikli bez trestu.

Takový byl Kalle.

Smál se také později na naší maturitní slavnosti. Připadalo mu příliš legrační, že on, jehož nechali celá ta léta prolézt jen ze soucitu, skutečně udělal maturitu. Vůbec nemohl přestat. Celá černo-bílo-červeně vyzdobená aula se smála s ním. Ředitel gymnázia dr. Kramm musel přerušit svůj vlastenecký projev a káravě pronesl: „Už leckdo se usmál k smrti.“

To bylo jediné proroctví, v němž se nemýlil.

Kdyby člověk věděl, kdyby zcela určitě věděl, že se film nikdy nedokončí, nebo že se dokončí, ale nikdo ho neuvidí, protože mezitím bude po válce... Říkalo se, že Američané se již vylodili ve Francii a Rusové že už jsou ve Vitebsku. Jásal jsem spolu s ostatními, velice opatrně a potichu, když mi to vyprávěli, a až pak jsem si uvědomil: Vždyť já vůbec nevím, kde leží Vitebsk.

Kdyby člověk zcela určitě věděl, že už začalo poslední dějství, které je podle divadelních pravidel vždycky nejkratší, kdyby člověk už mohl vidět oponáře připraveného s provazem v rukou a jen čekajícího na inspicientův pokyn, kdyby existoval někdo, nějaký prorok, který by mi to mohl zaručit, pak by to nebyl problém, pak bych nepotřeboval žádné tři dny, abych se rozhodl, pak bych mohl jít za Rahmem hned – jako by za ním někdo chodil bez vyzvání! – a mohl bych mu říct: „Ale s radostí, pane obersturmführere,“ mohl bych mu říct: „Bude mi ctí,“ a mohl bych dodat: „Jak byste si ten svůj film představoval?“

Kdyby to člověk věděl.

Všichni jsme se celá ta léta snažili být proroky, a žádný z nás nic dopředu neuhádl. „Ti se dlouho neudrží,“ prorokovali jsme. A když se pak přece jen udrželi: „Budou mírnější, teď, když jsou u moci.“ Nebyli mírnější, naopak, a my prorokovali: „Ostatní země nepřipustí, aby rozpoutali novou válku.“ A znovu jsme se klamali. Pěkný výraz, *klamat se*. Člověk to dělá sám a pak vinu svádí na druhého. Nic jsme neuhádli, ani blitzkrieg, ani žlutou hvězdu a dobytčáky, v nichž má místo mnohem víc lidí, než je napsáno venku. Vůbec nic.

Jestli se proroci zase mylí, jestli válka bude trvat ještě věčnost, jestli dokonce vyhrají, jestli skutečně existují zázračné zbraně a nikdo nic podobného nemá, jestli se ten film natočí, sestříhá a bude promítat v týchž kinech, kde kdysi běžely moje staré, dnes zakázané filmy, pokud uspořádají gala premiéru v paláci Gloria, koberec před vchodem a ve foyeru šampaňské, pak ten škodolibý smích uslyším až do Terezína. Jestli se na plátně objeví text: *Režie: Kurt Gerron*

Oni už neříkají *režie*. Říkají *vedení filmu*.

„To je dobrá pointa,“ budou říkat v paláci Gloria. „Že ten film natočil zrovna Gerron.“ Budou se plácát do stehů a holínkami dupat do podlahy. Teď všichni nosí holínky.

Přesná rekapitulace situace:

Rahm chce, abych natočil film o Terezíně. Nikoli o Terezíně, kde jsem zavřený. O Terezíně, který chtějí ukázat světu. Jako to už předvedli Červenému kříži. Šťastný film ze šťastného města. Kde lidé chodí do kaváren. Sportují. Těší se z překrásné okolní krajiny. Kde zrána zvesela pochodují do práce – *Hola hej, hola hej, veselí jsme, k nám se dej* – a večer si užívají zasloužený odpočinek po práci.

Město, kde ulicemi neprojíždějí den co den káry se starými lidmi, kteří zemřeli hladem.

K takovému filmu mám napsat scénář. A tento film mám režírovat.

Hola hej, hola hej...

Rahm mi nenabídl žádnou protislužbu. Ale film se nedá točit ve vlaku do Osvětimi. Dokud budu na filmu pracovat, budu v bezpečí.

To je jedna stránka věci.

Ta druhá: Okolo močidla chodě, nádchy neujdeš.

Mé rodiče poslali do Sobiboru. A já jim mám teď pomáhat obelhávat svět, že oni jsou na nás vlastně docela hodní? „Úsměvná tvář Terezína.“ Rahmova vlastní slova. Úsměvná tvář hladu a nemoci a smrti.

Režie: Kurt Gerron.

Co bych to byl za člověka, kdybych to udělal?

Byl bych člověk, kterého nepošlou do Osvětimi.

Byl bych člověk, který by si zasloužil, aby ho poslali do Osvětimi.

Člověk by se měl umět modlit. Měl by existovat Bůh, jehož bychom se mohli ptát.

Jenomže: Bůh neexistuje. A milý už vůbec ne.

Jako dítě jsem si Pána Boha představoval jako našeho ředitele školy. S úplně stejným plnovousem, jenž zakrýval půl tváře. Mizerní herci si rádi nalepí na tvář houští v naději, že budou působit impozantněji. Bůh, ke kterému se modlí, je provinční ochotník. Tak hrdý na svou hlavní roli, že nevnímá, v jakém paskvilu to hraje. Potlesk včetně květinových darů a vavřínových věnců si napsal sám hned do scénáře. *Chválíme tě, chválíme tě. Aleluja, aleluja, hosana.*

Mizerná provinční šmíra.

A ještě ke všemu je hrdý na to, že tu hru napsal sám. Vševědoucí, všemohoucí, všedobry. Divadelní ředitel, který uvede na svých plakátech takovéhle superlativy, stojí těsně před bankrotem. Musí za lidmi běhat, aby si od něho milostivě vzali pár volňásků. *Senzace sezóny! Obrovský úspěch ve všech velkoměstech! To musíte vidět!*

Ne, nemusíte. Protože v divadle světa není žádné hlediště. Všechna místa jsou na jevišti. Člověka přinutí, aby se na hře podílel, a ještě by za to měl být vděčný. Když si pak na svou roli stěžuje, dozví se: „Můžeš si

za to sám. Zkrátka jsi z toho měl udělat něco víc.“

Obvyklá výmluva, když nějaká hra nefunguje. Brecht mi to také řekl u *Happy Endu*.

Ale celá záležitost je šikovně zorganizovaná. Lidé z divadelního spolku nosí talár a kolárek a stojí vždy na straně ředitelství. Normální smlouva je sepsána v latině nebo hebrejštině a člověk ji podepsal ještě dřív, než se naučil číst.

Přitom ten pán s plnovousem nepochopil ani ta nejjednodušší divadelní pravidla. Hra nebude lepší, když na jevišti bude ležet hromada mrtvol. S efekty se musí šetřit, jinak obecenstvo otupí. Do role Pánaboha měli obsadit Bassermanna. Ten by z té role něco udělal. Čtyři dějství sehrát se zataženou ruční brzdou, a pak v pátém náhle krátce zahřímát. Za tohle si herec vyslouží Iflandův prsten.

Kdežto on – huláká hned od první scény. Hromy, blesky a hořící keře. Jeden ubohý efekt za druhým. Pořád jen válka, ještě jedna epidemie, ještě jeden pogrom. A kvůli tomu ho lidé mají mít rádi. Není divu, že se schovává za huňatými vousy. Obléká si každý exotický kostým, který se dá vyšťárat v kostymérně. Jehova, Alláh, Buddha.

Stejně to nepomůže. Provinční šmíra zůstane provinční šmírou.

Ale mezi lidmi, kteří tak horlivě odříkávají prastaré modlitby, musí být pár těch, kdo v něho opravdu věří. A zůstávají přesvědčení o hlubším smyslu té hry. Ačkoliv jim už dávno musí být jasné, že jejich role spočívá pouze v tom, aby umřeli přesně ve chvíli, kdy uslyší narážku. A ještě pořád volají „Bravo!“, přestože se jim kolem krku už stahuje smyčka. Počítají pevně s gází, kterou si podle jejich mínění zaslouží za to, jak sehráli svou scénu umírání.

Ve Westerborku a tady v Terezíně jsem se setkal s mnoha lidmi tohoto druhu. Zvláštní, většina z nich nejsou žádní hlupáci. Naopak.

Hloupost bych uměl pochopit. Zůstat sedět na špatné hře až do konce, protože jsem si jednou koupil lístek, nebo jsem ho dostal, doufat ještě v posledním dějství, že se představení přece jen zlepší – to bych uměl pochopit.

Ale jak může někdo říci: „Ta hra je špatná a bude pořád horší, a přesto jsem za ni vděčný“ – tak to mi nejde do hlavy. Jak může někdo zůstat abonentem, když se mu program divadla už dlouho nelíbí. Samozřejmě, pískání a nesouhlasné výkřiky představení nevylepší. Ale člověku se notně uleví.

Tomu tihle lidé nerozumějí. Chtějí svému šmíráckému komediantovi tleskat jako o život. Nedají si to vymluvit.

Na ně ta droga působí. Dokážou být opilí tam, kde já zůstávám střízlivý. Mají onu záviděníhodnou chorobu, proti níž jsem já imunní.

Byl jsem proti náboženství očkován v příliš raném dětství. „Dokud mi někdo neukáže milého Pánaboha pod mikroskopem, tak v něho nemůžu věřit,“ říkával tatínek. Každý druh rituálu patřil podle něho do rubriky *Mravy a obyčeje primitivních národů*. „Ve dvacátém století už se netančí kmenové tance,“ tvrdil. „Až se nám podaří odstranit náboženství, zmizí i antisemitismus.“

Nebyl zkrátka vševědoucí, můj tatínek.

Ze všech náboženství měl Židy rád nejméně. Od tohoto postoje se nedal odvrátit ani skutečností, že sám byl Žid. Říkal jim *Judskis*. Dlouho jsem nevěděl, že takové slovo vůbec neexistuje. Myslel jsem si, že patří k soukromé slovní zásobě, kterou si tatínek přinesl z rodné obce. Nebo že to slovo bylo dokonce o generaci starší a pocházelo z ještě větší dálky, z východu.

Glumskopp, hlava skopová, bylo taky takové slovo. Tatínek je používal vždycky, když jsem něco udělal neobratně – tedy často. Nebo *nachschrab-sel*, což znamenalo něco jako *zlatíčko moje*. A všechno, co bylo nápadné nebo senzační, označoval tatínek jako *ambartschig*.

Tak proč ne *Judskis*?

„Já tyhle *Judskis* nemůžu vystát,“ prohlašoval. Maminka mu i při stém opakování dělala radost tím, že se vždycky zatvářila příslušně šokovaně. Sehrála šokovanost stejným způsobem, jaký jsem později viděl u Magdy Schneiderové. Jen přitom nekrčila šelmovsky nosík jako Magda. Jeho provokace a její hrané pobouření patřily k jejich dobře sehranému manželství. Tatínek se pokládal za rebela vůči veškerým konvencím a tradicím, a ona ho nechala při tom. Stejně se mohl tomuto sklonu oddávat jen v kruhu rodiny. Jinak by to škodilo firmě. Jeho zákazníci, grosisté stejně jako majitelé malých krámků, byli z valné části *Judskis*.

Jestli něco takového existuje, pak byl tatínek ortodoxním ateistou. U nás se přísně ctily židovské tradice, aby se pak z principu nepraktikovaly. Proto jsme jednou do roka, na Jom kipur, navštívili novou synagogu v Oranienburské ulici. Nikoli ze zbožnosti, to chraň pámbu, ale proto, že tatínek byl mínění, že to od něho jeho zákazníci očekávají.

Byl to vždycky příjemný den. Já nemusel do školy a v synagoze jsem

měl potěšení z varhanní hudby. Zatímco tatínek diskutoval se sousedy o obchodních vyhlídkách a o dodavatelích. Doma na nás čekal obzvláště vydatný oběd. Tak si tatínek sám sobě demonstroval, že židovský postní den pro něho nemá větší význam než třeba 27. leden, kdy se na císařovy narozeniny vyvěšoval z okna prapor, aniž jsme byli nadšenými přívrženci Hohenzollernů.

Že jsem přesně na třinácté narozeniny dostal své první dlouhé kalhoty, to si umím vysvětlit jedině tak, že staré tradice byly pro tatínka přece jen živější, než byl ochoten sám sobě přiznat. Další rituály, které se pro židovského chlapce k tomuto datu vážou, jsem ale už absolvovat nesměl. Přitom bych byl hrozně rád vystoupil před celou obcí jako předčítáč z thory. Vyhovovalo by to mému již tenkrát silně vyvinutému sklonu předvádět se.

Prudkost, s níž tatínek odmítal všechno religiózní a zejména všechno židovské jako nemoderní a překonané, neměla nic společného s nějakými osvěcenskými poznatky – ať o tom říkal *Meyerův konverzační lexikon* cokoli. Zkrátka byl přesvědčený, že každá forma religiozity je cosi provinčního. A provinční nechťel být za žádnou cenu, stejně jako mnoho jiných lidí, kteří také pocházeli z provincie. Snažil se vypadat velkoměstštěji než starousedlý Berlínák, nikdy se mu však nepodařilo, aby se úplně zbavil melodie řeči svého mládí s hrčivým er a přiškrcenými vokály.

Snad jsem onu fascinaci z předstírání zdědil po něm. Po celý život hrál jednu roli: Roli intelektuálního revolucionáře. Ovšem okolnosti – jak píše v jedné satirické básni Erich Mühsam: duchem revolucionář, civilním povoláním čistič lamp – se postaraly, aby jeho rebelie zůstala vždy jen v teoretické rovině. Navenek na něm nebylo nic vidět. V každou dobu, dokonce i doma, byl tak korektně oblečený, jak to lze očekávat od obchodníka s konfekcí ucházejícího se o lepší zákaznictvo. Oblek s decentním vzorkem a vesta, hedvábná kravata, nepohodlný tuhý límec. K tomu knír, který si sice nekroutil nahoru po způsobu císaře Viléma, který však přece jen vyžadoval pravidelnou péči s pomocí speciálního kartáčku.

Tatínek neměl vysokou postavu, podobně jako maminka. Kdykoli se mělo působit pedagogicky, musel jsem se já, dlouhé bidlo, posadit, aby při mém kázání nemusel vzhlížet ke mně nahoru.

Kdyby ještě žil, rád bych ho objal a pošeptal mu do ucha: „Ty jsi ale glumskopp!“